

ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΚΙΒΩΡΙΩΝ ΤΩΝ ΝΑΩΝ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

Στις «Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες» τοῦ Πρόχορωβ¹ τοῦ ἔτους 1862-63 βρίσκονται, δημοσιευμένες ἀπὸ τὸν Ρῶσσο ἀκαδημαϊκὸ Σρεξνέφσκυ, φωτογραφίες καὶ σχετικὸ σημεῖωμα γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, ποὺ ὁ ἐκδότης του θεωρεῖ ὡς ἀντίγραφο τοῦ κιβωρίου τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Θεσσαλονίκης.

Τὸ προᾶγμα παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, διότι τὸ κιβώριο ὑπῆρξε ἓνα ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα σημεῖα τοῦ ναοῦ, ποὺ συνδέθηκε στενότερα μὲ τὴν λατρεία καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου καὶ συγχρόνως, ἂν λάβουμε ὑπ' ὄψιν τὶς μαρτυρίες τῶν συγγραφέων, ἀποτελοῦσε ἓνα ἐξαιρετὸ καλλιτέχνημα καὶ πραγματικὸ κόσμημα τοῦ ναοῦ.

Πρόθεση τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι πρῶτον νὰ συγκεντρώσει ὅλα τὰ δυνατὰ φιλολογικὰ καὶ ἀρχιολογικὰ δεδομένα, ὥστε νὰ καταστήσει δυνατὴ τὴν ἀναπαράσταση τοῦ κιβωρίου, ὅπως αὐτὸ θὰ ἦταν στὶς διάφορες ἐποχές του, καὶ δεύτερον νὰ ἐξακριβώσει ἂν τὸ δημοσιευόμενον ἀπὸ τὸν Σρεξνέφσκυ ἀντίγραφο ἀναπαριστᾷ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης ἢ κάποιον ἄλλο,

I

Ἡ βιβλιογραφία σχετικὰ μὲ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης δὲν εἶναι μεγάλη. Στὸ 1864 ὁ Charles Texier² ἐπιχειρεῖ μιὰ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου. Εἶναι φανερὸ ὅτι ἐλάχιστα ἀκολουθεῖ τὰ κείμενα, γι' αὐτὸ ἡ ἀποκατάσταση αὐτὴ δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ ληφθεῖ ὑπ' ὄψη. Ἀποτελεῖ ἓνα σχεδὸν φανταστικὸ, μίξογοιθικὸ κατασκεῦασμα. Ὁ Ch. Diehl (Μο-

¹ Σρεξνέφσκυ, Βυζαντινὸ ἀρτοφόριον τοῦ XI αἰῶνα, εἰς Πρόχορωβ, Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες. Πετρούπολις 1862-63, σ. 159. (Ρωσσικά). Τὴν ἐκδοσὴ αὐτὴ βρῆκα στὴ βιβλιοθήκῃ τοῦ Dumbarton Oaks εἰς Washington D.C. καὶ ὀφείλω νὰ πῶ ὅτι τὴν προσοχὴ μου σ' αὐτὴν ἐπέστησε ἡ βιβλιοθηκᾶριος τοῦ σλαβικοῦ τμήματος κυρία Λεόντιεβ.

² Ch. Texier, Byzantine Architecture. London 1864, σ. 135.

niments chrétiens de Salonique. Paris 1918, σ. 63—64) δίνει μιὰ περιγραφή τοῦ κιβωρίου σύμφωνα με τὶς πληροφορίες τοῦ κειμένου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη καὶ ἀναφέρει τὴν πυρκαϊά, πού τὸ κατέστρεψε, τὴν ὁποία τοποθετεῖ στὸ 583.

Ὁ καθηγητὴς κ. Σωτηρίου σὲ σχετικὸ τοῦ ἀρθρο¹ πραγματεύεται κυρίως γιὰ τὴν τοποθέτηση τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου μέσα στὸ ναὸ καὶ δευτεροῦτερα γιὰ τὸ κιβώριο. Αὐτὸ θεωρεῖ ὅτι πιθανότατα ἔγινε γιὰ πρώτη φορὰ ὕστερα ἀπὸ τὴν καταστροφὴ κάποιου ἄλλου κιβωρίου τοῦ ναοῦ καὶ χρησιμοποιήθηκε στὴν ἀρχὴ σὰν ἄπλο προσκνητάρι, πρὸ ἀργότερα συγγεότανε μετὰ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου. Ὁ τάφος, λέγει ὁ κ. Σωτηρίου, βρισκότανε πραγματικὰ κάτω ἀπὸ τὴν Ἁγία τράπεζα καὶ τὸ λεγόμενον κιβώριο τῆς κρύπτῃς τοῦ ναοῦ ἀποτελοῦσε τὸ κιγκλίδωμα τοῦ τάφου αὐτοῦ.

Τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης μποροῦμε νὰ παρακολουθήσουμε ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ἰδρύσεώς του ὡς τὴν ὀριστικὴ του ἐξαφάνιση.

Τὶς πρώτες γραπτὲς πληροφορίες γιὰ τὸ ἀργυρὸ κιβώριο τὶς βρίσκουμε στὴ συγγραφὴ τῶν θαυμάτων τοῦ ἁγίου Δημητρίου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ἰωάννη,² πού καλύπτει τὴν περίοδο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα ὡς περίπου τὸ 610 καὶ περιλαμβάνει καὶ διηγήσεις τοῦ προκατόχου τοῦ ἀρχιεπισκόπου Εὐσεβίου.³ Πολλὲς ἀναφέρονται σὲ θαύματα τοῦ

¹ Γ. Σωτηρίου, Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου Δημητρίου ἐν Θεσσαλονίκῃ. Ἡμερολόγιον Μεγάλῃς Ἑλλάδος. Ἀθῆναι 1923, σ. 271-289.

² Migne, P. G. τ. 116, σ. 1217 κβ' κέ.

³ Ὁ Tafraли (Thessalonique des origines au XIV siècle. Paris 1919, σ. 268-9) τοποθετεῖ τὴν ἀρχιερατεία τοῦ Εὐσεβίου ἀπὸ τοὺς ἀμέσως πρὸ τοῦ 586 χρόνους ὡς τὶς ἀρχὲς τῆς πρώτης δεκαετίας τοῦ 7ου αἰῶνα. Νομίζω ὅτι τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρχιερατείας τοῦ Εὐσεβίου μποροῦμε νὰ τὴν τοποθετήσουμε ἀμέσως μετὰ τὴν ἀβαροσλαβικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ 581 (ιδ. σ. 397 σημ. 1), ὁπότε συνέβη ὁ ἐμπρησμός τοῦ κιβωρίου, ἐφόσον αὐτὸς ἀναλαμβάνει τὴν ἀποκαταστάσιν του, μόλις ἡ πόλις ἠσύχασε ἀπὸ τὴν ἐπιδρομὴ. Ἀπὸ τὴν διήγησιν τοῦ Ἰωάννη φαίνεται ὅτι ὁ Εὐσέβιος ἦταν παρὼν σ' αὐτήν, ὄχι ὅμως ὡς ἀρχιεπίσκοπος. Ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος (Πλωτίνου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Ἐγκώμιον εἰς τὸν πανένδοξον τοῦ Χριστοῦ Μάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά. Βενετία 1884, σ. 40-53) ἀναφέρει ὡς ἀρχιεπίσκοπο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ τὸν Θεοδόσιο, τὸν ὁποῖο πιθανότατα ἀμέσως μετὰ διαδέχθηκε ὁ Εὐσέβιος. Διάδοχος τοῦ Εὐσεβίου εἶναι ὁ Ἰωάννης καὶ ὄχι ὁ Πλωτίνος, ὅπως νομίζει ὁ Tafraли (ἐνθ' ἀν. σ. 268 σημ. 3 καὶ 269). Αὐτὸ γίνεται φανερὸν καὶ ἀπὸ ὅλες τὶς σχετικὰς διηγήσεις τοῦ Ἰωάννη, ὅπου ἐξ ἄλλου ὁ Πλωτίνος δὲν ἀναφέρεται καθόλου.

Ἡ παρουσία τοῦ Ἰωάννη εἶναι βεβαιωμένη κατὰ τὶς β', γ' καὶ δ' ἀβαροσλαβικὰς πολιτορχίας (586-626). (P. G. 1304 ρλβ'. — Tafraли, ἐνθ' ἀν. σ. 269). Ὁ θάνατός του κατὰ τὸν Ἀνώνυμο Γ' συνέβη ἕνα μῆνα πρὶν γίνουσι οἱ μεγάλοι σεισμοὶ καὶ ἡ πυρκαϊά στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ περὶ τὸ 634. (P. G. 1325. — Tafraли, Sur la date de l' église et des mosaïques de St. Demetrius de Salonique, εἰς Revue Archéologique 1909, I, σ. 83, II, σ. 380.)

ἁγίου, ποῦ συνδέονται μὲ ἱστορικά γεγονότα τῆς περιόδου αὐτῆς καὶ διαδραματίζονται μὲ κέντρο τὸ κιβώριο.¹

Χρονολογικῶς πρῶτο μπορεῖ νὰ θεωρηθῆι τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Μαριανοῦ, τὸ ὁποῖο σύμφωνα μὲ στοιχεῖα τοῦ κειμένου τόσο τοῦ Ἰωάννη, ὅσο καὶ τοῦ Νικήτα, θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθῆι στὰ μέσα τοῦ 5ου αἰῶνα.²

Τὸν Πλωτῖνο θὰ πρέπει ἴσως νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὰ μέσα τοῦ 7ου αἰῶνα μεταξὺ Ἰωάννη καὶ Παύλου, τοῦ ὁποίου ἡ ἀρχιερατεία εἶναι βεβαιωμένη στὰ 649. (T a f r a l i, Thess. des orig. σ. 270).

Τὰ θαῦματα ποῦ καταγράφει ὁ Πλωτῖνος ἀναφέρονται ὅλα σχεδὸν στὴν πολιορκία τοῦ 586, εἶναι δὲ φανερὸ ὅτι ἔχει ἀμέσως ὑπ' ὄψιν του τὴν συγγραφή τοῦ Ἰωάννη, ἐνῶ ἀγνοεῖ ὅλες τὶς μεταγενέστερες παραδόσεις. Συγχρόνως ὁμιλεῖ γι' αὐτὰ μὲ τὸ ὕφος ἀνθρώπου, ποῦ δὲν ἔλαβε μέρος στὰ γεγονότα, ὅπως δηλώνουν οἱ φράσεις: «κατ' ἐκεῖνο τοῦ καιροῦ», «ἀλλὰ καὶ ποτε» κ.λ.π. Γενικά στὴν ὁμιλία αὐτῆ τοῦ Πλωτῖνου ὑπάρχει ἡ διάθεση νὰ χρησιμοποιηθοῦν γεγονότα, ποῦ ἔχουν περάσει στὴν περιοχὴ τοῦ θρύλου. Ἰσως γι' αὐτὸ δὲν ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, ποῦ ἀφοροῦν στὶς γ', δ' καὶ ε' ἀβασσαλαβικὲς πολιορκίες, τὶς ὁποῖες περιγράφει ὁ σύγχρονός του Ἀνώνυμος Γ' (P. G. ἐνθ' ἀν. σ. 1325 κέ.) καὶ στὶς ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ εἶχε παρῆσαι, καθὼς καὶ πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ἀκροατὲς του. Τὸ μόνον σημεῖο τῆς συγγραφῆς τοῦ Πλωτῖνου, ποῦ φαίνεται νὰ σχετίζεται μὲ γεγονότα σύγχρονά του, εἶναι ἡ ἐπίκλησή του πρὸς τὸν ἅγιο «ὑπὲρ τῶν οἰκειῶν καὶ προσφύγων», ποῦ κατέφυγαν στὴν πόλη καὶ «ὑπὲρ τῆς διασπαρείσης αἰχμαλώτιδος ἡλικίας». Εἶναι φανερὸ ὅτι ἀναφέρεται σὲ πολεμικὰ γεγονότα, πιθανότατα στὴν δ' (626-629) καὶ ε' (634) ἀβασσαλαβικὴ πολιορκία. (T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 115 καὶ 118 καὶ σ. 121)

Ὁ Ἀνώνυμος Γ' ἀναφέρει ὅτι ἡ δ' ἦταν τόσο ξαφνικὴ, ὥστε πολλοὶ Θεσσαλονικεῖς βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη στοὺς ἀγρούς καὶ αἰχμαλωτίσθηκαν. (P.G. ἐνθ' ἀν. σ. 1337 ρο'). Στὴν ε' πολιορκία οἱ Ἀβασσαλαβοὶ ἐφάρμοσαν τὸ σύστημα τῶν καταστρεπτικῶν ἐπιδρομῶν στὰ περὶχωρα τῆς Θεσσαλονίκης αἰχμαλωτίζοντας πολλοὺς καὶ ἀναγκάζοντας ἄλλους νὰ καταφύγουν μέσα στὴν πόλη. (T o u g a r t, De l'histoire profane dans les acts grecs des Bollandistes. Paris, σ. 156-158).

Τέλος ὁ Πλωτῖνος ἐπικαλεῖται τὴ βοήθεια τοῦ ἁγίου ὑπὲρ τῆς πόλεως καὶ γιὰ ἄλλους λόγους καὶ «ἵνα μὴ κωμάσῃ κατὰ τῶν ἱερῶν τοῦ Θεοῦ οἰκῶν, ἢ θυσιαστηρίων, ἀκάθαρτος καὶ ἄθεσμος βάρβαρος...κ.λ.π.» (ἐνθ' ἀν. σ. 53).

Αὐτὸ ἴσως ἀναφέρεται καὶ πάλι στὴν δ' πολιορκία, κατὰ τὴν ὁποία οἱ Ἀβασσαλαβοὶ, ἀφοῦ ἀπέτυχαν νὰ πάρουν τὴν πόλη καὶ γιὰ νὰ ἐξαναγκάσουν τοὺς Θεσσαλονικεῖς σὲ μιὰ ἔντιμη γι' αὐτοὺς συνθηκολόγησι, ἀπέλιθσαν ὅτι θὰ κάψουν ὅλους τοὺς ναοὺς, τοὺς ἔξω ἀπὸ τὰ τεῖχη. (P.G. ἐνθ' ἀν. 1345 ρπ'.—T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 118).

¹ Πρόκειται γιὰ τὶς α' καὶ β' ἀβασσαλαβικὲς ἐπιδρομές. Ἡ πρώτη χρονολογεῖται περὶ τὸ 581. Ἡ δευτέρη περὶ τὸ 586. (T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 102-103 καὶ 104-107.— Ἀ μ ἄ ν τ ο υ, Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους. Ἀθῆναι 1939, τ. I, σ. 274).

² Κατὰ τὸ κείμενο τοῦ Ἰωάννη ὁ Μαριανὸς ἦταν ἐπαρχος Ἰλλυρικοῦ μὲ ἔδρα τὴν Θεσσαλονίκη. (P.G. ἐνθ' ἀν. 1217). Ἡ Θεσσαλονίκη ὑπῆρξε πρωτεύουσα τοῦ Ἰλλυρικοῦ ἀπὸ τὸ 379-437 καὶ ἀπὸ τὸ 451 ὡς τὴν ἰδρυση τῆς Ἰουστινιανῆς Πρώτης. (J. Zeiller, Origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain. Paris 1918, σ. 4-6.— T a f r a l i, ἐνθ' ἀν. σ. 252, σημ. 3).

Τὸ θαῦμα, τὸ σχετικὸ μὲ τὸν προσημονάριον τοῦ ναοῦ Ὁνησιφόρου, ποὺ τιμωρήθηκε ἀπὸ τὸν ἄγιο, ἐπειδὴ ἐκμεταλλεῖτο τὰ κερδιά, ποὺ οἱ πιστοὶ ἀναβάν μέσα στὸ κιβώριον (Migne, P. G. 116, 1248 νθ'), συνδέεται μὲ τὴν ἐποχὴ, ποὺ ὁ Εὐσέβιος ἦταν νέος ἀναγνώστης τοῦ ναοῦ, δηλαδὴ πολὺ πρὶν τὸ 581, ἄρα κατὰ τὰ μέσα τοῦ 6ου αἰῶνα.

Ἀπὸ διήγηση τοῦ Εὐσεβίου μαθαίνουμε γιὰ τὸν ἐμπρησμὸ τοῦ κιβωρίου καὶ τὴν ἀποκατάστασή του, ποὺ σύντομα ἀκολούθησε. Τὸ γεγονός πρέπει νὰ τὸ συνδέσουμε μὲ τὴν πρώτη ἀβαρική ἐπιδρομὴ ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης, ποὺ χρονολογεῖται στὰ 581 κερσίπου.¹

Ἡ ἀποκατάσταση τοῦ κιβωρίου πρέπει νὰ ἔγινε πρὶν τὸ 586, χρονολογία τῆς β' ἀβαρσλανικῆς ἐπιδρομῆς, ὅποτε τὸ κιβώριον συνδέθηκε μὲ θαύματα σχετικὰ μὲ τὴν πολιτικὴ αὐτῆ. Πραγματικὰ στὴν περίοδο αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τὸ θαῦμα τῶν δύο ἀγγέλων, ποὺ παρουσιάστηκαν στὸν ἄγιο, γιὰ νὰ τοῦ φέρουν διαταγὴ τοῦ «Δεσπότου τῶν πάντων» νὰ ἐγκαταλείψει τὴν πόλη, ἐπειδὴ εἶχε ἀποφασίσει νὰ τὴν παραδώσει στοὺς βαρβάρους. Ὁ ἄγιος ὅμως ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθῆ μὲ τὴ διαταγὴ καὶ δήλωσε ὅτι θεωρεῖ καθήκον του νὰ παραμείνει στὴν πόλη του καὶ ἅς εἶναι ἀναγκη «νὰ συναποθάνῃ μετὰ τῶν συμπολιτῶν του».²

Τὸ τελευταῖο θαῦμα στὴν συγγραφὴ τοῦ Ἰωάννη, ποὺ ἀναφέρει τὸ κιβώριον, εἶναι τὸ σχετικὸ μὲ τὴν Κυρία Εὐταξία,³ πρόσωπο συμβολικόν, ποὺ προσωποποιεῖ αὐτὸ ποὺ σημαίνει τὸ ὄνομά της. Σ' αὐτὸ ἀναφέρεται πῶς ὁ ἄγιος ἔσωσε τὴν πόλη ἀπὸ τὰ δεινὰ τοῦ ἐμφυλίου πολέμου κρατῶντας ἀκόμη καὶ διὰ τῆς βίας κοντὰ του τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἐγινε σὲ ἐποχὴ ἐμφυλίων πολέμων, ποὺ σωστὰ ταυτίστηκε μὲ τὴν βασιλεία τοῦ Φωκᾶ.⁴

Ὁ Νικήτας (Νικήτα ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Εἰς τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου. Ἐπετηεὶς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα 1936, τ. IB' σ. 334, 8) πληροφορεῖ ὅτι ὁ Μαρριανὸς ἦταν ἐπαρχὸς Ἰλλυρικῆς «οὐ πολλοῖς ὕστερον χρόνοις» ἀπὸ τὴν ἀνάγεσθ τοῦ μεγάλου ναοῦ τοῦ Λεοντίου. Σύμφωνα μὲ αὐτὸ τὸν Μαρριανὸ θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ τὸν τοποθετήσουμε μετὰ τὸ 413-437, δηλαδὴ στὸ πρῶτον μιστὸ τοῦ 5ου αἰῶνα. Προσθέτω ὁμῶς ὅτι οἱ συγγραφεῖς, ὅσοι ἀναφέρονται σ' αὐτὸ τὸ θέμα, θεωροῦν ὡς ἰδρυτὴ καὶ τοῦ κιβωρίου τὸ Λεόντιον, ἀνάγον δηλαδὴ τὴν κατασκευὴν του εἰς ἀρχὰς τοῦ 5ου αἰῶνα.

¹ Ὁ Ἰωάννης ἀναφέρει τὸν ἐμπρησμὸ αὐτὸ σὲ δύο ἀπομακρυσμένα σημεῖα τῆς συγγραφῆς του (P.G. ἐνθ' ἄν. 1214 νβ' καὶ 1273 ζε') πρῶτον ποὺ ἐκ πρώτης ὄψεως δίνει τὴν ἐντύπωση ὅτι πραγματεύεται δύο διαφορετικὰ γεγονότα. Πράγματι ὡστόσο γιὰ τὸν ἴδιον ἐμπρησμὸ, ποὺ ὁ Ἰωάννης τὴν πρώτη φορὰ καταγράφει μετὰ τὸν θαυμάτιον ἰδιωτικῆς, θὰ λέγαμε, φάσεως—πῶς ὁ ἄγιος βοήθησε τὸν Εὐσέβιον νὰ ξανακάνει τὸ κιβώριον—καὶ τὴν ἄλλη μετὰ τὸν θαυμάτιον ἰδιωτικῆς—πῶς ὁ ἄγιος μεταχειρίστηκε τὸν ἐμπρησμὸ τοῦ κιβωρίου γιὰ νὰ σώσει τὴν πόλη. Ἐξ ἄλλου ὁ Ἰωάννης στὴν πρώτη του διήγηση δηλώνει ὅτι θὰ ἐπινέλθῃ ἐπὶ τοῦ θέματος «ἐν τοῖς κατόπιν».

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1317 ρν'.

³ P. G. ἐ.θ' ἄν. 1261 σζ'.

⁴ P. G. ὡς σημείωσις 10. Τοῦ σφωτάτου καὶ λογιωτάτου χαρτοφύλακος Θεοσ.

Συνεχιστῆς τοῦ Ἰωάννη στὴν συγγραφὴ εἶναι ὁ Ἀνόνημος Γ' κατὰ τὴ σειρὰ δημοσιεύσεως στὴν Ἑλληνικὴ πατρολογία τοῦ Migne.¹ Φαίνεται ὅτι γράφει μετὰ τὸ 647, γιατί ἀναφέρεται καὶ σὲ γεγονότα, ποὺ τοποθετοῦνται γύρω στὴν χρονολογία αὐτή.²

Ὁ Ἀνόνημος μᾶς παραδίδει γιὰ τὴ μεγάλη πυρκαϊὰ τοῦ ναοῦ, ποὺ συνέβη μετὰ τὴν τέταρτη ἀβασσαυικὴ πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (626) περίπου στὰ 634.³ Ὡς πρὸς τὴν ἔκταση τῆς καταστροφῆς τοῦ ναοῦ ὑπάρχουν διαφωνίες καὶ τὸ ἴδιο κείμενο παρουσιάζει ὀρισμένες ἀσάφειες.⁴ Ἡ ἐπικρατέστερη γνώμη εἶναι ὅτι ὁ ναὸς δὲν καταστράφηκε τελείως, ἀλλὰ ἔπαθε μεγάλες ζημιές. Αὐτὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρήγορα μὲ συνδρομὲς τῶν πιστῶν ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Ἡρακλείου. Ἡ τύχη τοῦ κιβωρίου δὲν σημειώνεται ἀπὸ τὸν Ἀνόνημο, εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι αὐτὸ ἀκολούθησε τὴν τύχη τοῦ ναοῦ. Ἴσως τότε νὰ καταστράφηκε καὶ νὰ ἀντικαταστάθηκε μὲ μαρμαρίνο. Πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι ἡ ἀντικατάσταση αὐτὴ ἔγινε μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς καὶ τὴ διαρπαγὴ τοῦ ἀργύρου τοῦ κιβωρίου. Τὴν ἄλωση αὐτὴ μνημονεύει ὁ Ἀνόνημος Δ' στὴν ἀρχὴ τῆς συγγραφῆς του.⁵ Στὸ θαῦμα τῆς συναντήσεως τοῦ ἁγίου Δημητρίου μὲ τὸν ἅγιος Ἀχίλλειο ὁ ἅγιος Δημήτριος μιλά γενικὰ γιὰ τὴν καταστροφὴ τοῦ ναοῦ του: «αἷμασι ὁμοφύλοις περιρροεῖται μοι νῦν ὁ σηκός... πατεῖται τὰ ἱερὰ καὶ ἔξουθενῶται...» Ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καμενιάτη⁶ ἔχουμε τὶς ἴδιες γενικὲς πληροφορίες γιὰ τὴν καταστροφὴ καὶ λεηλασία ναῶν τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἄλωση ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς.

Στὰ μέσα τοῦ 12^{ου} αἰῶνα ὁ ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης Νικήτας (1133—1145) μᾶς διασώζει μιὰ λεπτομεροῦ περιγραφὴ τοῦ μαρμαρίνου κι-

σαλονίκης κτθ Ἰωάννου Σταυρακίου Λόγος εἰς τὰ θαύματα τοῦ Μυρορροῦ Μεγάλου Δημητρίου. «Μακεδονικά». Θεσσαλονίκη 1940, τ. I, σ. 349, 15.

¹ P. G. ἔνθ' ἄν. 1325.

² Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Μαύρου (P. G. 1338 ρζ' θ') χρονολογεῖται ἀπὸ τὸν T a f r a l i (ἔνθ' ἄν. σ. 132-134) μετὰ τὸν 634-647. Ὁ Ἀνόνημος Γ' ὑπῆρξε σύγχρονος καὶ μαθητὴς τοῦ Ἰωάννη: «ὁ γενόμενος ἡμῶν... πατήρ Ἰωάννης, ὃς καὶ μετὰ τὴν ἐντεύθεν πρὸς Θεὸν ἄφικιν, ὡς παρῶν ἡμῖν διαλέγεται». (P. G. ἔνθ' ἄν. 1336) κλπ.

³ P. G. ἔνθ' ἄν. 1348 ρπγ'. (Πλήρες τὸ κείμενο εἰς T o u g a r t, ἔνθ' ἄν. σ. 145-149). T a f r a l i, Sur la date..., ὡς εἰς σ. 396 σημ. 3.

⁴ Τὶς κυριότερες ἀπόψεις ἐκφράζουσιν ὁ T a f r a l i (βλ. προηγ. σημ.), ὁ L a u r e n t, Sur la date des églises St. Demetrius et Sainte Sophie à Salonique. B. Z., τ. IV, σ. 420-431, καὶ ὁ D i e h l, Les monuments chretiens de Salonique. Paris 1918, σ. 629-631.

⁵ P. G. ἔνθ' ἄν. 1388 σκβ'. Ὁ Ἀνόνημος Δ' γράφει πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸ 901: «ὅπως μὲν ἦ Θεσσαλονίκη χρόνοις πολλοῖς πρότερον ὑπὸ τῶν τῆς δούλης ἑάλω τέκνων τῆς Ἄγαρ...»

⁶ Ἰωάννης Καμενιάτης, Bonn σ. 557.

βωρίου, ὅπως ἦταν στὴν ἐποχὴ του.¹ Ὁ Νικήτας θεωρεῖ ἰδρυτὴ τοῦ τὸν Λεόντιο, ἰδρυτὴ τοῦ ναοῦ, πρᾶγμα ποὺ δείχνει ὅτι κατασκευάστηκε πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸ 12^ο αἰῶνα, ὥστε νὰ ἔχουν λησμονηθεῖ οἱ πραγματικὲς συνθῆκες τῆς κατασκευῆς του.

Ἀπὸ τὸν Εὐσταθίου Θεσσαλονίκης² μαθαίνουμε ὅτι τὸ κιβώριο αὐτὸ ἔπαθε καταστροφὲς κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Νορμανδοὺς τὸ 1185 καὶ ὅτι ὁ «πέριε ἐπιπολάζων κόσμος ἐξ ἀργύρου» κατακόπηκε μὲ πελέκεις καὶ λεηλατήθηκε. Οἱ καταστροφὲς ἐπιδιορθώθηκαν γρήγορα ἀπὸ τὸν κόμητα Βυλδουίνο, ποὺ χορήγησε τὸν ἀπαιτούμενο ἄργυρο. (Εὐσταθ. Ἔλως. Θεσσ. 299 40).

Ὁ Σταυράκιος³ πάλι κατὰ τὸν 13^ο αἰῶνα παραδίδει ὅτι τὸ κιβώριο ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του διατηρεῖ τὴν ἴδια μορφή, ὅπως καὶ τὸν 12^ο αἰῶνα, καὶ ἔξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ σημεῖο, ὅπου κατ' ἐξοχὴν, ὁ ἅγιος τελεῖ τὰ θαύματά του.

Τέλος ὁ Ἰωάννης Ἀναγνώστης⁴ διηγεῖται τὶς τελευταῖες τύχες τοῦ κιβωρίου καὶ τοῦ τάφου τοῦ ἁγίου κατὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὸ 1453. Οἱ Τούρκοι, λέει, δὲν ἄφησαν ἀπείραχτη τὴν λάφνακα τοῦ ἁγίου γιὰ δύο λόγους: καὶ γιὰ νὰ συλήσουν τὸν «περὶ αὐτὴν οὐκ ὀλίγον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθων τιμίων καὶ μαργάρων κατεσκευασμένον κόσμον», ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ στερῆσουν τοὺς χριστιανοὺς ἀπὸ «τῶν ὑγείας παρεκτικῶν θείων μύρων». Ἀπὸ τὸ χωρίο αὐτὸ δὲν φαίνεται ὅτι τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος καταστράφηκαν ἐντελῶς. Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ ναὸς ἔμεινε χριστιανικὸς ὡς τὸ 1481,⁵ ὁπότε ἔγινε τζαμί. Ἴσως τότε νὰ κατεδαφίστηκε καὶ τὸ κιβώριο καὶ ὁ τάφος νὰ μεταφέρθηκε στὸ Βαπτιστήριον ἀριστερὰ τοῦ ναοῦ, ὅπου ἔμεινε σ' ὅλη τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας καὶ ὅπου βρῖσκεται καὶ σήμερα.

Μέσα στοὺς δέκα αἰῶνες τῆς ζωῆς του τὸ κιβώριο, ὅπως εἶδαμε ἤδη, κράτησε πάντοτε τὴν ἴδια μορφή.

Γιὰ τὸ κιβώριο, τὸ πρὶν τὸ 581, ἔχουμε λίγες πληροφορίες στὰ θαύματα τοῦ Μαριανοῦ καὶ Ὁνησιφόρου. Αὐτὲς δείχνουν ὅτι ἦταν ἀργυρό, εἶχε πόρτες καὶ περιέκλειε τὸν τάφο τοῦ ἁγίου.

Τὸ κιβώριο, ποὺ κατασκευάστηκε ἀπὸ τὸν Εὐσέβιο ἀμέσως μετὰ τὸ 581 καὶ παρέμεινε στὸ ναὸ πιθανότατα ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα, μοροῦμε

¹ Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 332, 3.

² Εὐσταθίου ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης, Συγγραφή τῆς κατ' αὐτὴν ἀλώσεως. Opuscula, ἔκδ. Th. Tafel. Φραγκφούρη 1832, σ. 296, 60.

³ Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 351.

⁴ Ἰωάννου Ἀναγνώστου, Διήγησις περὶ τῆς τελευταίας ἀλώσεως τῆς Θεσσαλονίκης. Bonn σ. 514 στ'.

⁵ Tafrafi, Topographie de Thessalonique. Paris 1913, σ. 173.

νὰ τὸ ἀναπαραστήσουμε μὲ ἀρκετὴ ἀκρίβεια σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα, ποὺ παρέχει ἡ διήγηση τοῦ ἀρχιεπισκόπου Ἰωάννη, κυρίως στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας.¹

Εἶναι τοποθετημένο περὶ τὰ μέσα τοῦ ναοῦ καὶ πρὸς τὴν ἀριστερὴ κιονοστοιχία τοῦ μεσαίου κλίτους,² ἐκεῖ ὅπου μετὰ τὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917 βρέθηκε ἡ ἐξαγωνικὴ μαρμαρίνη βάση του.³ Τὸ ἀποτελοῦν ἑξὶ κίονες ἐνωμένοι μεταξὺ τους μὲ ἰσορίθμους τοίχους.⁴ Οἱ τοῖχοι αὐτοὶ ὀνομάζονται καὶ μεσόστηλα.⁵ Ἐνας ἀπὸ τοὺς ἑξὶ τοίχους ἦταν διαμορφωμένος σὲ πύργου μὲ δύο φύλλα.⁶ Ἡ στέγη του ἦταν ἐπίσης ἐξάπλευρη, κωνικὴ καὶ τελείωνε σὲ μεγάλη σφαιρα. Κάτω ἀπὸ αὐτὴν ἔβγαιναν φύλλα «ὡσπερ κρῖνου βλαστοὶ» καὶ ἀπὸ πάνω ὑψώνονταν ὁ «ζωοποιὸς σταυρὸς» μὲ ἀνάγλυφο τὸν Ἐσταυρωμένο.⁷

Ὁλόκληρο τὸ κιβώριο, λέει ὁ Ἰωάννης, ἦταν καμωμένο «ἐξ ἀργύρου δοκίμου καὶ διαγεγλυμμένου», καὶ ἄλλοῦ, «τὸ ἱερὸν κιβώριον ὅλον ὑπάρχον ἐξ ἀργύρου».⁸ Θὰ πρέπει βέβαια νὰ ἐννοήσουμε ἓνα σκελετὸ σκεπασμένο μὲ πλάκες ἀργυρῆς, ποὺ ἔφεραν διακοσμῆσεις ἐγχάρακτες ἢ ἀνάγλυφες. Τί παρίσταναν οἱ διακοσμῆσεις αὐτὲς δὲν θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ πεῖ μὲ βεβαιότητα. Δὲν ἀποκλείονται ὅμως ὀρισμένες ὑποθέσεις, ποὺ παρουσιάζουν ἀρκετὲς πιθανότητες, κυρίως ὅσον ἀφορᾷ στὴ διακόσμηση τῆς πύργου.

Στὰ μωσαϊκὰ τῆς βορεινῆς μικρῆς κιονοστοιχίας, ποὺ καταστράφηκαν στὴν πυρκαϊὰ τοῦ 1917, ὑπῆρχε καὶ ἡ παράσταση τοῦ κιβωρίου. Στὶς φωτογραφίες, ποὺ διασώζουν τὰ μωσαϊκὰ αὐτά, διακρίνει κανεὶς ἓνα πολυγωνικὸ χτίσμα μὲ κωνικὴ στέγη.⁹ Εἶχα τὴν τύχη νὰ δῶ στὴν βιβλιοθήκη τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν ἓνα ἀντίγραφο ἀντιγράφου τοῦ μωσαϊκοῦ αὐτοῦ σὲ ὑδατογραφία, καμωμένο ἀπὸ τὸν Walter

¹ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. στ. 1265 πβ'.

² «Κατὰ τὸ μέσον τοῦ ναοῦ πρὸς τοὺς λαιοὺς πλευροὺς ἐφιδρουμένον». Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. στ. 1265 πβ' καὶ Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 332,6.

³ Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον. Ἀθῆναι 1918-19, τ. 4-5, παράρτημα, σ. 33, εἰκ. 45.

⁴ «Κίονι ἑξὶ καὶ τοίχοις ἰσορίθμοις μεμορφωμένον». Ρ. Γ. ὡς σ. 401 σημ. 1.

⁵ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. στ. 1317 ρν'.

⁶ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. στ. 244 ξ', 1265 πγ', 1317 ρν'.

⁷ «Τῷ ἀργυρῷ δημιουργήματι τὰς τοῦ σώματος ὄψεις παρασκευάζον». Ρ. Γ. ὡς σ. 401 σημ. 41.

⁸ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. στ. 1265 πβ', 1244 νβ'.

⁹ Π. Παπαγεωργίου, Μνημεῖα τῆς ἐν Θεσσαλονίχῃ λατρείας τοῦ Μεγαλομάρτυρος Ἁγίου Δημητρίου Β. Ζ. τ. 17, 1903, σ. 321-381, πίν. III,5. Τ. Η. Uspenskij, Μερικὰ μωσαϊκὰ τοῦ ναοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Εἰς Δελτίον τοῦ Ρωσικοῦ ἀρχαιολογικοῦ ἰνστιτούτου Κωνσταντινουπόλεως, (Ρωσικά). 1909, τ. XIV, πίν. X.

George.¹ Τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ παρουσιάζει μεγάλο ἐνδιαφέρον, γιατί δίνει σημαντικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν δύο φύλλων τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου: διακρίνεται καθαρὰ τὸ ἐξαγωνικὸ χεῖσμα, μπροστὰ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι ὁ ἅγιος, καθισμένος σὲ θρόνο. Πάνω ἀπὸ τοὺς κίονες ἐπικάθεται ἡ στέγη χωρὶς τὴ μεσολάβηση καμαρῶν. Οἱ πόρτες τοῦ κιβωρίου φαίνονται ἀνοιχτὲς καὶ εἶναι χωρισμένες ἐγκάρσια ἢ κάθε μία σὲ δύο μέρη. Σὲ καθένα ἀπ' αὐτὰ διακρίνεται καὶ μία μορφή. Ἡ διάταξη αὐτὴ στὴ διακόσμηση τῆς πόρτας θυμίζει τὰ ἐσωτερικὰ καλύμματα τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου τῆς Μονῆς Βατοπεδίου, ἔργο τοῦ 12^{ου} αἰῶνα, ποὺ ἔχει δημοσιεύσει ὁ καθηγητὴς κ. Ξυγγόπουλος,² ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι αὐτὸ ἀντιγράφει τὸν τάφο τοῦ ἁγίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης. Στὰ ἐσωτερικὰ καλύμματα τοῦ κιβωτιδίου παριστάνονται στὰ δύο ἐπ' αὐτῶν μέρη οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Κοσμᾶς, στὰ κάτω οἱ ἅγιοι Λοῦπος καὶ Δαμιανός. Ἡ ἀρχικὴ διάταξη, πιστεύει ὁ κ. Ξυγγόπουλος, ἦταν Νέστωρ καὶ Λοῦπος, Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός. Βεβαίως στὸν τάφο δὲν ὑπῆρχαν στὴν πραγματικότητα οἱ εἰκόνες αὐτές. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸ ὅτι ὁ καλλιτέχνης τοῦ κιβωτιδίου ἀντέγραψε τὴν πόρτα τοῦ κιβωρίου, στὴν ὁποία ἀπεικονίζονταν οἱ τέσσερις συγγενεῖς πρὸς τὸν ἅγιο Δημήτριον ἅγιοι.³ Νέστωρ καὶ Λοῦπος ὑπάρχουν καὶ στὶς πόρτες τοῦ ἀντιγράφου, ποὺ ἀνέφερα στὴν ἀρχή. (Ἰδ. εἰκ. 3 β).

Ὅσο γιὰ τὴ διακόσμηση τῶν τοίχων τοῦ κιβωρίου, ποὺ ἀποτελοῦσε, θὰ λέγαμε, ἓνα εἶδος μικρὸ μαυσωλεῖο ἢ μεγάλη λειψανοθήκη (ἴδ. σ. 404 σημ. 5), θὰ μπορούσαμε ἴσως νὰ δεχθοῦμε μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ὅτι αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν συνθέσεις ἀπὸ τὸν βίο καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου, ὅπως μᾶς τὶς διασώζει καὶ πάλι τὸ βυζαντινὸ κιβωτίδιο. Εἶναι ἄξιο προσοχῆς ὅτι τὰ θέματα τῶν παραστάσεων τοῦ κιβωτιδίου δὲν ἀντιγράφουν τὸν κύκλο τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ ναοῦ.⁴ Ἦδη ἀποδείχθηκε ὅτι τὸ κιβωτίδιο ἀντιγράφει τὴ διακόσμηση τῶν θυρῶν τοῦ κιβωρίου. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι καὶ στὴν ὑπόλοιπη διακόσμηση τοῦ κιβωτιδίου χρησιμοποιήθηκαν τὰ θέματα, ποὺ παριστάνονταν στὸ κιβώριο. (Εἰκ. 1).

Τὸ μαρμάρινο κιβώριο, ποὺ περιγράφει ὁ Νικήτας τὸν 12^ο αἰῶνα, διατήρησε βασικῶς τὴ μορφή τοῦ ἀργυροῦ. Τὸ ἀποτελοῦσαν ἕξι μαρμάρινοι κίονες χρώματος πηγάνου, ποὺ ἐνωνόντανε μεταξύ τους μὲ λευκὲς

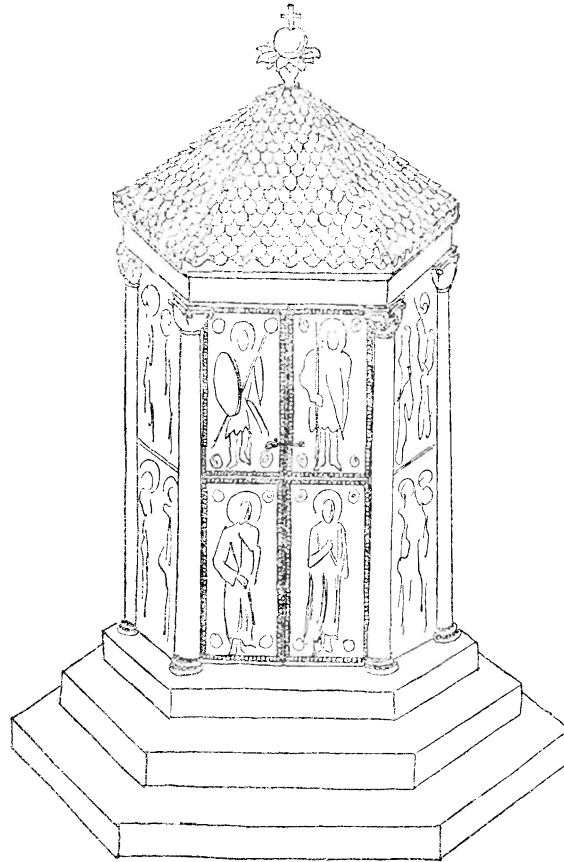
¹ Ἐπιθυμῶ νὰ εὐχαριστήσω θερμότατα τὸν διευθυντὴ τῆς Βρετανικῆς ἀρχαιολογικῆς σχολῆς Ἀθηνῶν κύριον Κούκ, ποὺ εἶχε τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δείξει τὸ ἀντίγραφο αὐτὸ καὶ νὰ ἐπιτρέψει τὴν χρησιμοποίησή του.

² Ἀ. Ξυγγόπουλος, Βυζαντινὸν κιβωτίδιον μετὰ παραστάσεων ἐκ τοῦ βίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ἀρχαιολογικὴ ἐφημερίς. Ἀθῆναι 1936. Πίν. Α' 2.

³ Κοσμᾶς καὶ Δαμιανός ὑπῆρχαν καὶ στὸ κατεστραμμένο σήμερον μωσαϊκὸ τῆς βορεινῆς μικρῆς κιονοστοιχίας, ποὺ παρίστανε τὸν ἅγιο σὲ στάση δεήσεως.

⁴ Ἀ. Ξυγγόπουλος, ἐνθ' ἀν. σ. 126—129.

μαρμάρινες πλάκες, ἔτσι ποὺ σχηματίζουν ἓνα κλειστὸ ἐξάπλευρο χτίσμα.¹ Ἡ πόρτα εἶναι καὶ ἑδῶ δίφυλλη, ἀπὸ τὸν Σταυράκιο δὲ μαθαίνουμε ὅτι ἦταν τοποθετημένη στὰ πλάγια. Στὸ θαῦμα τοῦ Βιταλίου ἀναφέρεται ὅτι ὁ νεωκόρος καὶ ὁ Βιτάλιος «εἰσελθέτων ἄμφω (εἰς τὸ κιβώριον) ἐκ τοῦ

Εἰκὼν 1.

λαιοῦ...» (ἐνθ' ἄν. σ. 353,9.—Λανθασμένως εἰς P. G. 1418 «ἐκ τοῦ ἑλαίου»). Πάνω στὶς κολῶνες ἐπικαθόντανε μαρμάρινα τόξα, κοσμούμενα μὲ τὴν «ἐξάγωνον σφενδόνην», ἴσως ἓνα εἶδος κυματίου, τὸ ὁποῖο πιθανό-

¹ «Οἱ κίονες... κατ' οὐδὲν τῇ χροῇ τοῦ πηγάνου ἀπολιμπάνονται, λευκοῖς δὲ συμπυκνῶμενοι εἰς ἐξάγωνον ἄταν τὸ σχῆμα διαμορφῶσι μαρμάροις». (Νικητάς, ἐνθ' ἄν. σ. 332,6). Ἡ «χροῇ πηγάνου» εἶναι πιθανότατα τὸ κιτρινωπὸ χρῶμα, ὅπως τὰ ἄνθη τοῦ πηγάνου. (Du Cange, Glossarium I, σελ. 1163).

τατα σχηματίζει ἓνα γείσο πάνω ἀπὸ τὶς καμάρες, πὺ ἀποτελοῦσε καὶ τὴν βύσση τῆς στέγης. Αὐτὴν τὴν ἀποτελοῦσαν ἕξι «αὐγοειδεῖς» πλάκες, πὺ κατέληγαν σὲ κοινὴ κορυφὴ. Θὰ πρέπει βέβαια νὰ τὶς ἐννοήσουμε σὰν τριγωνικὰ τμήματα αὐγοῦ, πὺ στὸ σύνολο τῶν ἕξι δίνουν μιὰ θολωτὴ στέγη. Στὴν κορυφὴ τῆς στέγης ἦταν τοποθετημένη μαρμαρίνη σφαῖρα μέσα σὲ φύλλα κρίνου, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνονταν «ἀκτινοβολῶν καὶ θεῖος σταυρός».

Ἡ εἰκόνα 2 ἀποτελεῖ μιὰ ἀπόπειρα ἀναπαραστάσεως τοῦ μαρμαρίνου κιβωρίου. Γι' αὐτὴν χρησιμοποιήθηκαν τόξα καὶ θωράκια,¹ πὺν βρέθηκαν σὲ διάφορα μέρη τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Τμήματα παρομοίων τόξων βρέθηκαν καὶ στὸ ναὸ τῆς Ἀχειροποιήτου Θεσσαλονίκης.² Οἱ τοῖχοι τοῦ κιβωρίου μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦνταν ἀπὸ πλάκες μονοκόμματα, πιθανότερο ὅμως εἶναι ὅτι γι' αὐτοὺς χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ δύο ἀλλεπάλληλα θωράκια, ὅπως ὑποβάλλει ἡ διάταξη τῆς πόρτας τοῦ κιβωρίου, ἢ ὅποια, ὅπως ἀποδείχθηκε, χωρίζεται ἐγκάρσια σὲ δύο τμήματα.³ Τὰ κάτω θωράκια θὰ ἔφεραν ἴσως γεωμετρικὲς ἢ ἄλλες διακοσμῆσεις, ἐνῶ στὰ ἑπάνω θὰ παριστάνονταν σκηνὲς ἀπὸ τὸ βίβλιον καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου, ὅπως πὺ πάνω ἔγινε λόγος.⁴

¹ Ἀπὸ τὸν 5^ο ὠς τὸν 15^ο αἰῶνα ὑπῆρχε μέσα στὸ κιβώριον ὁ τάφος:

¹ Γ. Σωτηρίου, ἔνθ' ἄν. σ. 31, εἰκ. 44, καὶ σ. 12 καὶ 14.

² Γ. Σωτηρίου, Αἱ παλαιοχριστιανικαὶ βασιλικαὶ τῆς Ἑλλάδος. Ἀρχαιολογικὴ ἔφημερίς. Ἀθῆναι 1921, σ. 238, εἰκ. 71.

³ Στὸ ἀντίγραφο κιβωρίου τοῦ Σρεζνέφσκυ (εἰκ. 3 καὶ 4) οἱ τοῖχοι συμφωνοῦν μὲ τὴν πόρτα, ἢ ὁποῖα εἶναι μονοκόμματη.

⁴ Θεωρότατα εὐχαριστῶ τὸν καθηγητὴ καὶ τὴν κυρία Σωτηρίου, πὺν εἶχαν τὴν καλοσύνη νὰ μοῦ δείξουν νέες φωτογραφίαι τῶν τόξων αὐτῶν, καθὼς καὶ ἀνεκδότων θωρακίων, πρᾶγμα πὺν πολὺ μὲ βοήθησε στὴν καλύτερη ἐκτίμησιν τῶν δεδομένων.

⁵ Στὸν πρῶτο μικρὸ ναὸ πρὸ τοῦ Λεοντίου ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἦταν τοποθετημένος στὴ θέσση τῆς Ἀγίας τραπέζης. (Ἀνακοίνωσις καθηγητοῦ κυρίου Σωτηρίου, Ἀπρίλιος 1950). Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἴσως δὲν ἀποτελοῦσε κἄν πραγματικὸ ναὸ, ἀλλὰ ἓνα εἶδος μικροῦ μασωλείου. Σ' ἓνα ἀπὸ τοὺς βίβλιον τοῦ ἁγίου, σὺν τὸν πὺν ὁ Delehaye θεωρεῖ ὡς τὸν ἀρχαιότερον (Delehaye, Les legendes grecques des saints militaires. Paris 1909, σ. 103—109), ἀναφέρεται ἀπλῶς ὡς «οἰκία ἐπὶ μικροῦ πάνω τοῦ σχήματος» (ἔνθ' ἄν. σ. 259—263). Ὁ τάφος τοῦ ἁγίου λοιπόν, ἔτσι τοποθετημένος, ἦταν εὐπρόσitos στοὺς πιστοὺς καὶ ἀποτελοῦσε τὸ κατ' ἔξοχον μέρος, ὅπου ὁ ἅγιος τελοῦσε τὰ θαύματά του, ὅπως σαφῶς φαίνεται ἀπὸ τὸ θαῦμα τῆς ἰάσεως τοῦ ἐπάρχου Λεοντίου. (P. G. 1811 ι', 1200 κβ'). Πιθανότατα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ ὁ ἅγιος σχετίστηκε μὲ ἀγίασμα, πὺν βρισκότανε ἔξω ἀπὸ τὸ μικρὸ ναὸ. Αὐτὸ εἶναι ἴσως τὸ πηγάδι, πὺν ὑπάρχει ἀνόμη στὴν ἄκρη τοῦ βόρειου τοίχου (Σωτηρίου, Ἀρχ. Δελτ. ἔνθ' ἄν. σ. 41, εἰκ. 54. Ἀ. Ξυγγοπούλου, Ἡ βασιλικὴ τοῦ ἁγίου Δημητρίου Θεσσαλονίκης. Θεσσαλονίκη 1946, σ. 19) καὶ θεωρεῖται καὶ σήμερον ὡς ἀγίασμα. Ὁ μεγάλος ναὸς περιέλαβε καὶ τὸ ἀγίασμα αὐτό. Ὅταν χτίστηκε ὁ μεγάλος ναὸς, ὁ τάφος μεταφέρθηκε σὺν μεσοτὸ κλίτος. Τὰ αἶτια τῆς μεταφορᾶς αὐτῆς δὲν

τοῦ κατὰ τὴν παράδοση ἔκρυπτε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου, καμωμένος στὴν ἀρχὴ ἀπὸ ἄργυρο (5^{ος}—10^{ος} αἰώνας) καὶ ἀπὸ μάρμαρο κατόπιν (10^{ος}—15^{ος} αἰώνας). Αὐτὸς ὀνομάζεται καὶ σκίμπος, σκιμπόδιον, κραβάτιον, σωρὸς καὶ λάοναξ.¹

Ἐπὶ τὸν Σταυράκιον καὶ τὸν Κωνσταντῖνον Ἀκροπολίτη μαθαίνουμε ὅτι στὴν ἐποχὴ τους ὑπῆρχε ἡ δοξασία, ὅτι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν «ὄρατὴ λάονακα· ὑπῆρχε καὶ ἄλλη, ὑπόγεια, ποὺ πραγματικά περιεῖχε τὸ σῶμα τοῦ ἁγίου»²

Στὸ κάλυμμα τοῦ τάφου ἦταν «ἐντετυπωμένη» ἡ εἰκόνα τοῦ ἁγίου σὲ στάση δεήσεως. Ἐδῶ τὰ κείμενα συμφωνοῦν πάλι μὲ τὴν παράσταση τοῦ βυζαντινοῦ κιβωτιδίου.³

Στὸ θαῦμα τοῦ Ὁνησιφόρου γίνεται λόγος γιὰ τὴ συνήθεια νὰ ἀνάβουνται κεριά μέσα στὸ κιβώριο. Βεβαίως θὰ ὑπῆρχαν κρεμασμένες καὶ καντήλες, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ ἐγκόλπιο τοῦ Βρετανικοῦ μουσείου, ποὺ παριστάνει τὸν ἅγιο Δημήτριον νεκρὸ μέσα στὸ κιβώριο.⁴

εἶναι σαφὴ, πιθανότατα ὁμως ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ λόγους ἐξοικονομήσεως. Ὅταν δηλαδή ἡ Ἁγία τράπεζα περιορίστηκε μέσα στὸ Βῆμα, ὁ τάφος τοῦ ἁγίου ἔγινε ἀπρόσιτος στοὺς πιστοὺς, ἐνῶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ἡ λατρευτικὴ του σπουδαιότης καὶ ἡ φήμη γιὰ τὰ θαύματα, ποὺ τελοῦνταν σ' αὐτόν, προσεῖλκυαν τοὺς πιστοὺς καὶ ἔκαναν ἀπαροίτητη τὴν διευκόλυνση τῆς προσεγγίσεώς των στὸν τάφο. Ἔτσι ἴσως δημιουργήθηκε ἡ ἀνάγκη τῆς μεταφορᾶς τοῦ τάφου, ὁ ὁποῖος πραγματικά τοποθετήθηκε ἐκεῖ, ὅπου ἤδη ἀναφέραμε, καὶ περιορίστηκε μὲ τὸ κιβώριο, ποὺ εἶχε τὴ θέση μεγάλης λειτουργικῆς ἢ μικροῦ μασσωλείου. Ἡ σχέση τοῦ ἁγίου μὲ τὸ ἁγίασμα δὲν ἔπαινε καὶ ἴσως συγχρόνως μὲ τὴν ἀνέγερση τοῦ ναοῦ ἔγιναν καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις, ποὺ ὀδηγοῦσαν τὸ ἁγίασμα ἀπὸ τὸ πηγάδι στὴν κρύπτη τοῦ ναοῦ, ὅπου μορφοῦσαν νὰ τὸ παίρνουν οἱ πιστοὶ χωρὶς αὐτὸ νὰ δημιουργεῖ ἀνωμαλίεσιν στὸν κυρίως ναό. Σιγὰ σιγὰ, σκόλημα ἢ ἀθέλητα, ξεχάστηκε ἡ προέλευση τοῦ ἁγιάσματος καὶ δημιουργήθηκε ἡ πίστη, ὅτι τὸ ἁγίασμα βγαίνει ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο, ὅπως ἴσως δηλώνει τὸ ἐπίθετο «ἡγιασμένον», ποὺ ἀποδίδεται συχνὰ στὸ κιβώριο, καὶ σχετικὸ χωρίο τοῦ Πλωτίνου: «ἐξ ἧς περὶ (σοφοῦ) ἄφθονοι ἰαμάτων πηγαὶ ἀναβλύζουσαι ἅπαν τὸ τῆς ἐκκλησίας πρόσωπον ποταμηδὸν καταρδεύουσι» (ἐνθ' ἄν. σ. 17). Ἄν ἡ χρονολόγησις τοῦ Πλωτίνου τὸν 7ο αἰῶνα εἶναι σωστὴ, τότε θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε ὅτι ἡ δοξασία περὶ ἁγιάσματος ὑπῆρχε τὸν 7ο αἰῶνα, καθὼς καὶ οἱ ὑδραυλικὲς ἐγκαταστάσεις.

¹ Ρ. Γ. ἐνθ' ἄν. 1212 κβ', 1244 ξ', 1265 πδ' κ.λ.π. Νικίτας, ἐνθ' ἄν. σ. 331, 332 κ.λ.π. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. 338, 343, 353 κ.λ.π. Κ. Ἀκροπολίτης εἰς Παπαδοπούλου Κεραμέως, Ἀνάλεκτα ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας τ. Ι, σ. 161, 184, 197 κ.λ.π.

² Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 353, 18. Κ. Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. σ. 193. Α. Ξυγγοπούλου, Βυζαντινὸν κιβωτιδίου, σ. 111.

³ Α. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. Πίν. Α' 1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴν εἰκόνα αὐτὴ ὑπῆρχε πιθανότατα καὶ ἄλλη εἰκόνα τοῦ ἁγίου μέσα στὸ κιβώριο. Ἴσως παρίστανε τὸν ἅγιο μὲ στρατιωτικὴ περιβολή. Πάντως ἔφερε χρυσοῦ στέφανο στὸ κεφάλι καὶ στὰ πόδια. (Εὐστάθιος, ἐνθ' ἄν. σ. 179, 10 καὶ 296,69).

⁴ Α. Ξυγγοπούλου, ἐνθ' ἄν. σ. 115, εἰκ. 7.

Στὴν ὑπηρεσία τοῦ κιβωρίου ὑπῆρχε ὁρισμένος εἰδικὸς ὑπηρέτης. Τὸ κιβώριο ἀνοίγε μόνο παρουσίᾳ τοῦ ὑπηρέτη αὐτοῦ.¹

² Ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερον ἐμφανίζεται ἡ δοξασία περὶ ἀναβλύσεως μύρου ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, ἡ ὁποία ἔδωσε στὸν ἅγιο καὶ τὴν ἔπωνυμία τοῦ Μυροβλύτου.³

II

Στὴν ἀρχὴ τῆς μελέτης αὐτῆς ἔγινε λόγος γιὰ ἓνα ἀντίγραφο κιβωρίου, πὸν ὑπάρχει δημοσιευμένο στὶς «Χριστιανικὲς ἀρχαιότητες» τοῦ Πρόχορωβ. Τὸ πρωτότυπο βρίσκεται, ἢ τοῦλάχιστο βρισκότανε τὴν ἐποχὴ τῆς δημοσιεύσεως στὸ μητροπολιτικὸ ναὸ τῆς Κοιμήσεως στὴ Μόσχα, ὅπου τὸ σχεδίασε καὶ τὸ φωτογράφησε ὁ Πρόχορωβ.³ Ὁλόκληρο τὸ ἀντικείμενο εἶναι ἀπὸ ἄργυρο ἐπιχρυσωμένο. Πιθανότατα περιεῖχε αἶμα ἢ «λύθρον» τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

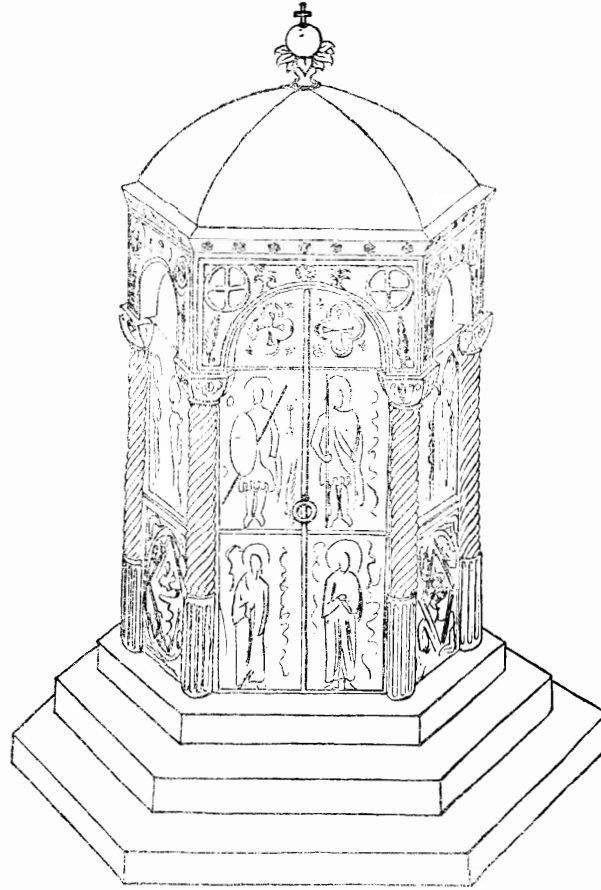
Τὸ ἀντίγραφο παριστάνει μιὰ ὀκταγωνικὴ κατασκευή. (Εἰκ. 3 καὶ 4). Ὁκτὼ κίονες, ἐνωμένοι μεταξύ τους μὲ ἰσάριθμους τοίχους, βαστάζουν ὀκτὼ καμάρες, πάνω ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑψώνεται ὀκτάπλευρη κωνικὴ στέγη. Ἡ κορυφὴ τῆς στέγης λείπει, μποροῦμε ὅμως μὲ ἀσφάλεια, ὅπως θὰ δοῦμε, νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τελείωνε σὲ φύλλα κρίνου μὲ σφαῖρα καὶ σταυρό. Στὰ σημεῖα τῶν ἐνώσεων τῶν πλακῶν τῆς στέγης ὑπάρχουν σχοινοειδεῖς ράβδοι. Στὰ σαμαρωτὰ τρίγωνα μεταξύ τῶν καμαρῶν ὑπάρχει κόσμημα ὅμοιο μὲ ἀνεστραμμένο ἀνθέμιο. Μπροστὰ ἀπὸ κάθε καμάρα εἶναι τοποθετημένος καὶ ἀπὸ ἓνας κρατήρας. Οἱ τέσσερις ἀπὸ τίς ὀκτὼ πλευρὲς φέρουν παραστάσεις καὶ ἐπιγραφές καὶ ἐναλλάσσονται μὲ τίς τέσσερις ἄλλες, πὸν καλύπτονται ἀπὸ ἀνάγλυφο ἐλισσόμενο κόσμημα ἀπὸ φύλλα ἀμπέλου σχη-

¹ P. G. ἔνθ' ἄν. 1265 πγ'.

² Τὸ μῦρο ἀναφέρεται ἀπὸ τοὺς συγγραφεῖς ἀπὸ τὸν 10^ο αἰῶνα καὶ ὕστερα. Γ. Σωτηρίου, Ὁ ναὸς τοῦ Ἁγίου Δημητρίου σελ. 44 σημ. 1. Πολλὰ καὶ διάφορα θαύματα μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἰδιαιτέρη θέση, πὸν πῆρε στὶς παραδόσεις τοῦ ἁγίου ἢ δοξασία περὶ τοῦ μύρου. Ἀπὸ τὸν Σταυράκιω μάλιστα μαθαίνουμε καὶ γιὰ τὴν πορεία, πὸν πιστεύονταν ὅτι αὐτὸ ἀκολουθοῦσε μέσα στὸ ναό. (Σταυράκιος, ἔνθ' ἄν. σ. 373, 35). Ἡ «ὁδὸς τοῦ μύρου» ἀρχίζει ἀπὸ τὴν «μυροφόρον σορὸν» μέσο στὸ κιβώριο, διευθύνονταν «κατ' εὐθείαν τοῦ ναοῦ», δηλαδὴ πρὸς τὸ ἱερό, μὲ ὑπόγειους ὀχετοὺς καὶ μαζεῦνταν «στὰς μυροδόχους δεξιμενάς». Ἀπὸ ἐκεῖ πάλι ἔρχε πρὸς τὴν κορυφὴ τοῦ ναοῦ, ὅπου τὸ ἔπαιρναν οἱ πιστοί. Ὁ Δημήτριος Χρυσόλοφος περιγράφει καὶ τὸν τρόπο τῆς λειτουργίας τῶν «μυροδόχων δεξιμενῶν». (P.G. ἔνθ' ἄν. 1423).

³ Ὁ Σρεζνέφσκυ βεβαιώνει ὅτι οἱ φωτογραφίες καὶ τὰ σχέδια εἶναι πιστότατα καὶ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὰ ἐμπιστευθεῖ ἀπολύτως. Αὐτὸ ὅμως, τοῦλάχιστο γιὰ τίς ἐπιγραφές, δὲν εἶναι πολὺ σωστό.

μαιοποιημένα. Μία ἀπὸ τὶς τέσσερις πρῶτες πλευρὰς εἶναι διαμορφωμένη σὲ πόρτα μὲ δύο φύλλα μὲ παραστάσεις δύο στρατιωτικῶν ἁγίων καὶ ἐπιγραφές: Ὁ Ἅγιος Νέστωρ καὶ Ὁ Ἅγιος Λοῦπος. (Εἰκ. 3 β). Ἀπὸ ἄλλες πλευρὰς κατέχει μεγάλη ἐπιγραφή συνεχιζομένη. (Εἰκ. 4). Στὴν τέταρτη παριστάνεται αὐτοκρατορικὸ ζεῦγος, τὸ ὁποῖο στεφανώνει ὁ Χρι-

Εἰκὼν 2

στός. (Εἰκ. 3 α). Ἡ μορφή τοῦ αὐτοκράτορος συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἑξῆς ἐπιγραφή:

Κων(σταντῖνος) ἐν | Χ(ριστῷ) τῷ Θ(εῷ) | πισ(τός) | βασιλ(εύς) [καὶ] |
αὐτοκρά(τωρ) Ρωμαί(ων) | δ' Δ(ιούκας).

Στὴν μορφή τῆς αὐτοκρατείας ἡ ἐπιγραφή:

† Εὐδοκία | ἐν | Χ(ριστῷ) τῷ Θ(εῷ) | πισ(τή) | βα(σιλῆς) | (ἡ) βασι

λισσα) Ρωμείων. Πρόκειται για την αυτοκράτειρα Εὐδοκία τὴν Μακροβολήτισσα.¹ Λεξιὰ καὶ ἀριστερὰ τοῦ Χριστοῦ οἱ συντομογραφίες: Ἰ(ησοῦς) Χ(ριστός).

Οἱ δύο αυτοκρατορικές ἐπιγραφές προσδιορίζουν σαφῶς τὸν χρόνο κατασκευῆς τοῦ ἀντικειμένου αὐτοῦ, πὺ ἐγινε πιθανότατα κατὰ παραγγελία τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα καὶ τῆς συζύγου του. Ὁ Κωνσταντῖνος Δούκας ἐβασίλευσε ἀπὸ τὸ 1059 ὡς τὸ 1067.²

Ὅσο γιὰ τοὺς λόγους, πὺ μπορεῖ νὰ συνετέλεσαν, ὥστε νὰ συνδεθεῖ ὁ αὐτοκράτωρ μὲ τὸν πολιοῦχο τῆς Θεσσαλονίκης, μποροῦμε νὰ τοὺς ἀναζητήσουμε στὴν περίοδο τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Οὐζῶν ἐναντίον τοῦ Βυζαντινοῦ κράτους, οἱ ὁποῖοι σοβαρὰ ἀπειλήσαν καὶ τὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Δούκας, ἀνέτοιμος νὰ τοὺς ἀντιμετωπίσει στρατιωτικῶς, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ὁ Ζωναρᾶς,³ «πρὸς τὸ θεῖον κατέφυγε, δάκρουσι καὶ συντριβῆ καρδίας τούτου δεόμενος καὶ τὴν ἐκεῖθεν ἐκκαλούμενος ἀρωγὴν», ἡ ὁποία πραγματικά ἐκδηλώθηκε μὲ μορφή φοβεροῦ λοιμοῦ, πὺ δεκάτισε τοὺς Οὐζῶν καὶ τοὺς ἀνάγκασε νὰ ἀποσυρθοῦν. Εἶναι πολὺ φυσικὸ ὅτι ὁ ἅγιος Δημήτριος, γνωστὸς ἤδη γιὰ τέτοιες ἐπεμβάσεις, θεωρήθηκε ὁ κύριος συντελεστής τῆς σωτηρίας καὶ δέχτηκε τὶς εὐχαριστίες τοῦ αὐτοκράτορα.

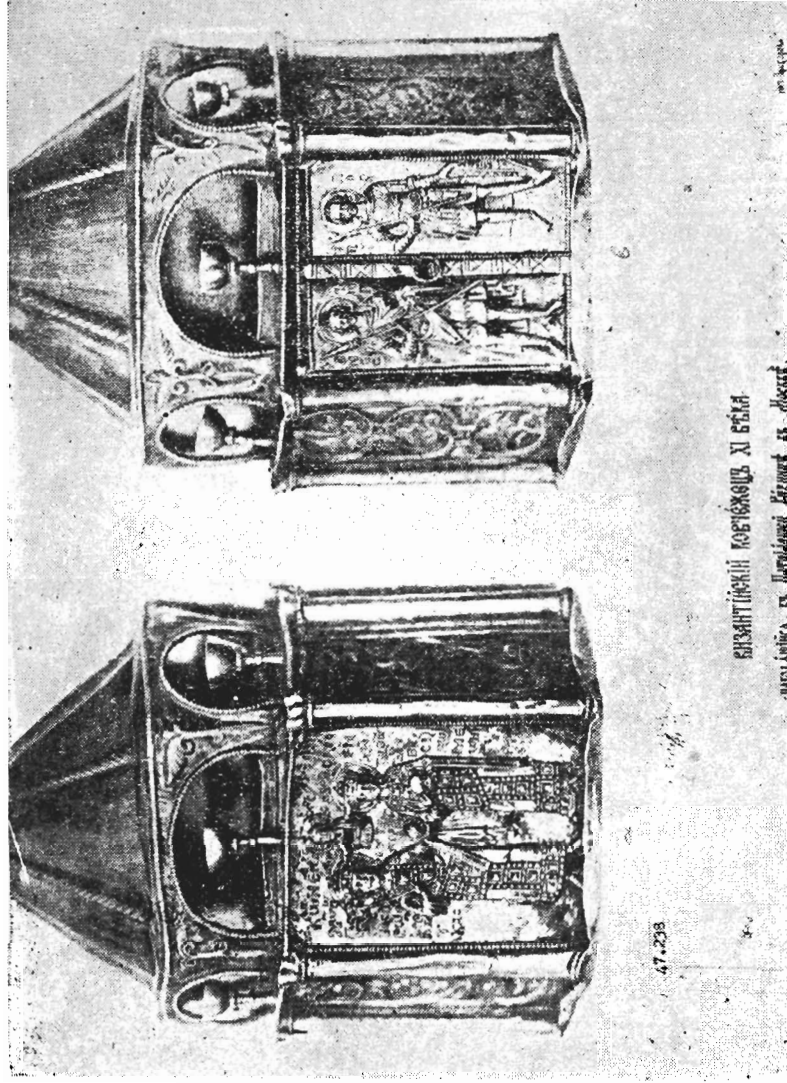
Ἡ μεγάλη ἐπιγραφὴ (Εἰκ. 4), πὺ καλύπτει τὶς δύο πλευρές, ἀποτελεῖται, ὅπως παρατηρεῖ ὁ Σρεζνέφσκυ, «ἀπὸ ἑξὶ ἱαμβιγόνους τριμέτρους βυζαντινῆς σιχοσυνθέσεως» καὶ εἶναι ἡ ἑξῆς:

† Σαφῆς πέφυκα τοῦ κιβωρίου τύπος τοῦ | λογχοτύτου | Μάρτυρος
Δη[μη]τρίου, ἔχω δὲ | Χριστὸν ἐκ[τός] ἐστηλωμένον || στέφοντα | χερσὶ τὴν

¹ Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἐπιγραφῶν ἀπ' τὸ Σρεζνέφσκυ εἶναι λανθασμένη. Τὴν πρώτη διαβάζει: «Κωνσταντῖνος ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ αὐτοκράτωρ πάσης τῆς βασιλείας Ρωμαίων ὁ Δούκας» καὶ τὴ δεύτερη: «Εὐδοκία ἐν Χριστῷ τῷ Θεῷ Μητὴρ βασιλῆς (ἢ βασίλισσα) Ρωμαίων». Εἶναι φανερὸ ὅτι στὴ δεύτερη ἐπιγραφὴ τὰ γράμματα ΠΙ (στὴ) ἔγιναν στὴν εἰκόνα πὺ δημοσιεύει ἀπὸ κακὴ σχεδίαση ΜΡ, δηλ. Μητὴρ. Ἀπ' τὴ λανθασμένη αὐτὴ ἀνάγνωση ξεκινώντας ὁ Σρεζνέφσκυ φτάνει σὲ ἐντελῶς ἀπίθανες εἰκασίες καὶ δημιουργεῖ καὶ τὸν ἀνύπαρκτο τίτλο τῆς «βασίλισσας μητρός», πὺ δόθηκε δῆθεν στὴν Εὐδοκία.

² Ὁ Σρεζνέφσκυ προσδιορίζει ἀκριβέστερα τὸν χρόνο κατασκευῆς μεταξύ 1059-1061 ἀπὸ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σφαῖρα πὺ κρατοῦν οἱ αὐτοκράτορες δὲν φέρει σταυρὸ. Συμπεραίνει λοιπὸν ὅτι θὰ ἔγινε σὲ ἐποχὴ, πὺ θὰ ζοῦσε ἀκόμη ὁ Ἰσαάκιος Κομνηνός, ὁ ὁποῖος, ὅπως εἶναι γνωστὸ, εἰκαιοθελῶς παραχώρησε τὸν θρόνο στὸν Κωνσταντῖνο Δούκα. Ὁ Ἰσαάκιος πέθανε τὸ 1061. Δὲν γνωρίζω ἀν ἡ ἔλλειψη σταυροῦ ἀπὸ τὴ σφαῖρα μπορεῖ νὰ ἔχει τὴν πὺ πάνω σημασία, νομίζω ὅμως ὅτι, ἀν ἡ ὑπόθεση, πὺ ἔχει ἐκτεθεῖ στὴν προηγούμενη σημείωση, ἀληθεύει, τότε τὸν χρόνο κατασκευῆς τοῦ ἀρτοφορίου θὰ ἔπρεπε μᾶλλον νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὰ τελευταῖα χρόνια τῆς βασιλείας τοῦ Κωνσταντίνου Δούκα.

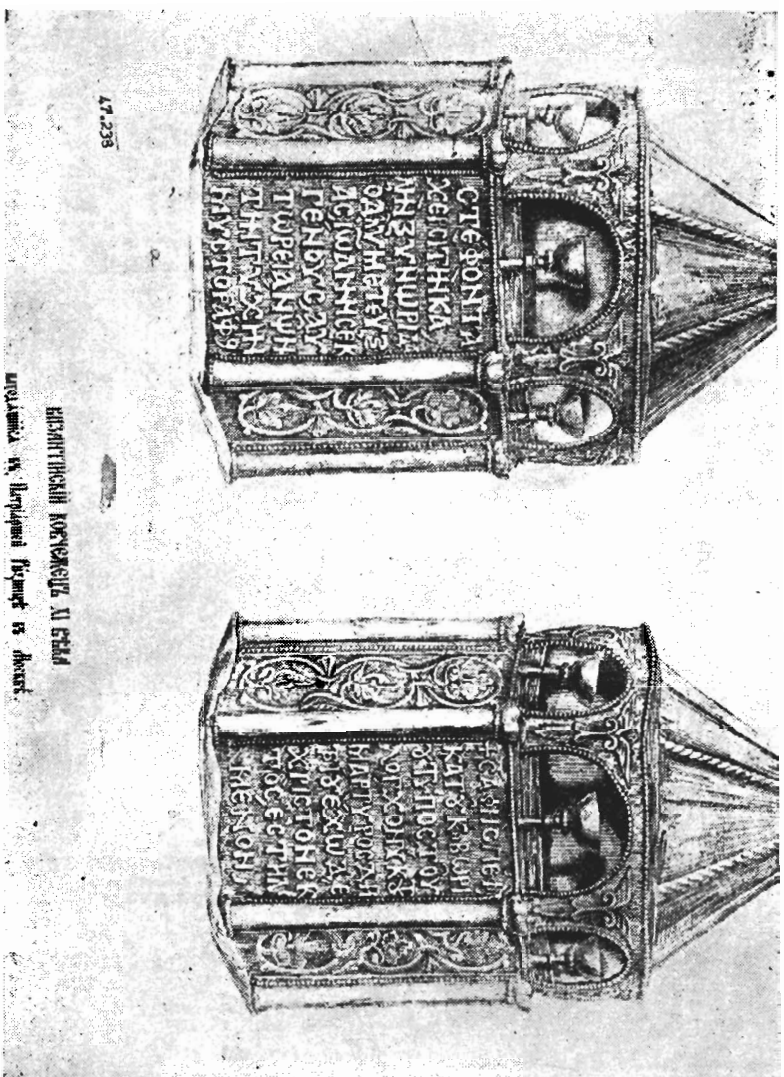
³ Ζωναρᾶς, Bonn, τ. III, σ. 679.

ВІСНОВИЩІ КОЛІСНИЦЬ XI ВІКА

МОНАХІКА П. ПЕРВІСІВІ ПІСНИЦІ ІС. ДІКАСІ.

Екз. 3.

47.233

ВЪЗНУТНОЕ КОРЕВЕНЦЕ И СЪМЪ
 МОЛАМЪКА ВЪ ПЕРЪЛЪНЪНЪ СЪМЪНЪ ИЪ ДЪВЪНЪ.

Рисунъ 4.

κα|λὴν ξυνωρίδα. | Ὁ δ' αὖ μὲ τεύξ|ας Ἰωάννης ἐκ | γένους Αὐ|τωριανῶν |
τὴν τύχην | μυστογράφος.

Κατασκευαστὴς λοιπὸν τοῦ κιβωριόμορφου ἀντικειμένου εἶναι ὁ Ἰωάννης ἐκ τοῦ γένους τῶν Αὐτωριανῶν. Μὲ τὸ ἐπίθετο αὐτὸ εἶναι γνωστοὶ δύο πατριάρχοι στὶς ἀρχές καὶ τὰ μέσα τοῦ 13ου αἰῶνος. Ἴσως τῆς ἴδιας οἰκογένειας εἶναι καὶ ὁ Ἰωάννης. Ὁ τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖο ἀναφέρει τὸ ὄνομά του, δείχνει ὅτι αὐτὸ ἀνήκει σὲ σημαίνουσα οἰκογένεια τοῦ Βυζαντίου. Καὶ ὁ ἴδιος ἐξ ἄλλου εἶναι τιτλοῦχος, «μυστογράφος», ὅπως μᾶς πληροφορεῖ, ποὺ σημαίνει πιθανότατα γραμματεὺς, κάτι παρόμοιο μὲ τὸ «ἀσηκρήτης».¹

Κατὰ τὴν ἐπιγραφή τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ πιστὸ ἀντίγραφο (σαφή τύπον) τοῦ κιβωρίου τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Ὁ Σρεζνέφσκυ θεωρεῖ ὅτι ἀναπαριστᾷ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Γι' αὐτὸ ὅμως θὰ εἶχε κανεὶς πολλὰς ἀντιρροήσεις. Καὶ πρῶτα πρῶτα τὸ κιβώριο τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε μορφή ὄχι ὀκταγωνική, ἀλλὰ ἑξαγωνική, τὴν ὁποία διατήρησε πάντοτε. Οὔτε πάλι μπορεῖ νὰ ἀποδοθεῖ ἡ διαφορὰ σὲ λανθασμένη ἀντιγραφή ὕστερα ἀπὸ τὴν κατηγορηματικὴ δήλωσι περὶ «σαφοῦς τύπου». Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὸ ὑπάρχουν στὸ μικροτέχνημα αὐτὸ διακοσμητικὰ στοιχεῖα τόσο σημαντικά, ποὺ δύσκολα θὰ παραλείπονταν ἀπὸ τὶς περιγραφὰς τοῦ Ἰωάννη καὶ τοῦ Νικήτα, καὶ τέτοια εἶναι οἱ ὀκτὼ κρατῆρες. Ἀκόμη στὶς πόρτες του παριστάνονται μόνον οἱ ἅγιοι Νέστωρ καὶ Λουῦπος.

Ἀντιγράφει λοιπὸν τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλου ναοῦ, ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὸν ἀναζητήσουμε ἔξω ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη.

Ἀπὸ τοὺς βίους καὶ τὰ θαύματα τοῦ ἁγίου γίνεται γνωστὸ ὅτι πολὺ νωρὶς ἢ πρωτεύουσα τοῦ κράτους καὶ οἱ αὐτοκράτορες ἔδειξαν τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν τοὺς πρὸς τὸν ἅγιον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἦδη ὁ Ἰουστινιανὸς καὶ κατόπιν ὁ Μαυρίκιος ζήτησαν νὰ πάρουν στὴν Κωνσταντινούπολιν μέρος ἀπὸ τὰ λείψανά του.² Ὁ ἅγιος ὅμως, λέει ἡ παράδοσι, ἐναντιώθηκε σ' αὐτὸ καὶ οἱ δύο αὐτοκράτορες ἀρκέσθησαν σὲ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου. Πολὺ ἀργότερα ὁ Μανουὴλ Κομνηνὸς μετέφερε τὴν εἰκόνα, ποὺ σκέπαζε τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, στὴν Κωνσταντινούπολιν καὶ τὴν ἀπέθεσε στὴ Μονὴ τοῦ Παντοκράτορος.³ Στὸ ναὸ τῆς Θεομήτορος, «τὸ λεγόμενον Οἰ-

¹ Ἐθρὸνικου Στεφάνου, Thesaurus II, σ. 1317, ὅπου τὸ «μυστογράφος» ἐξηγεῖται ὡς «Mysteriorum Scriptor». Ὁ Bandini, Bibl. Medica I, σ. 117, ἀναφέρει τὸ χωρίο: «Λουκάς ὁ Χριστοῦ φέρτατος μυστογράφος». Du Cange, Glossarium I, σ. 981, ἐξηγεῖται ὡς «secretarius», ἀνάλογο πρὸς τὸ «ἀσηκρήτης». Sophocles, Greek Lexicon. New York 1900, σ. 888, ὡς «Secretary».

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1210 μ', 1211 ν'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 343, 9-10. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 350, 23.

³ Κωνσταντίνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. IV, 238-246.

κονομεῖον», ὑπῆρχε θαυματουργή εἰκόνα τοῦ ἁγίου, πού συνδέθηκε μὲ διάφορα θαύματά του.¹ Ὑπάρχει ἐπίσης ἡ παράδοση γιὰ τὸν ἀρχιεπίσκοπο Κυπριανό, πού ἀφίερε σιὸν ἅγιο ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἄγνωστο ἂν ἡ παράδοση διασώζει πραγματικὸ γεγονός, ἐνδιαφέρον ὅμως εἶναι ὅτι ὁ Νικήτας μιλά καὶ γιὰ κιβώριο, πού ὁ Κυπριανὸς κατασκεύασε στὸ ναὸ αὐτό.²

Ναοὶ τοῦ ἁγίου Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη ἀναφέρονται πολλοί.³ Σπουδαιότερος καὶ ἐπιφανέστερος ἀνάμεσά τους φαίνεται ὅτι ἦταν αὐτός, πού ὑπῆρχε στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ.⁴ Χιύστηκε ἀπὸ τὸν Λέοντα Σοφὸ, τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει ὁ λόγος, πού ἐξεφώνησε στὰ ἐγκαίνια τοῦ ναοῦ.⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος παρέχει τὴν πληροφορία, ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς πῆρε σημαντικὴ θέση στὶς τελετὲς τοῦ Παλατιοῦ.⁶ Στὸν πανηγυρικὸ λόγο τοῦ Γρηγορίου ρεφερενδαρίου ὑπάρχει ὡραία λεπτομερὴς περιγραφή τοῦ ναοῦ,⁷ ὅπου γίνεται ἰδιαίτερη μνεία γιὰ τὴν πολυτελεῖ διακόσμηση μὲ μωσαϊκὰ τῆς ὁροφῆς καὶ τοῦ δαπέδου του. Σ' αὐτὸν λοιπὸν τὸν μεγαλοπρεπῆ ναὸ, στὴν περιοχὴ τοῦ Παλατιοῦ, εἶναι πιθανὸ ὅτι εἶχε κατασκευαστεῖ καὶ κιβώριο κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου ἴσως φυλαγότανε τὸ χῶμα ἀπὸ τὸν τάφο τοῦ ἁγίου, τὸ ἴδιο ἴσως κιβώριο, τοῦ ὁποῖου μᾶς σώθηκε τὸ ἀντίγραφο.

Αὐτό, ὅπως εἶδαμε, δὲν ἀντιγράφει τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, ἀλλὰ ἄλλο κτίσμα, πιθανότατα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ζητώντας πρότυπα θερησκευτικῶν κτισμάτων στὴν Κωνσταντινούπολη, ἡ πρώτη βέβαια σκέψη εἶναι νὰ σταθοῦμε στὸ ναὸ τῆς Ἁγίας Σοφίας. Διαπιστώνουμε λοιπὸν ἀμέσως ὅτι ὁ μεγαλοπρεπὴς ναὸς εὐνόησε, στὶς μικρότερες

¹ P. G. ἐνθ' ἄν. 1385 σιζ'. Σταυράκιος, ἐνθ' ἄν. σ. 364. Ἡ Ἄννα Κομνηνὴ (Bonn, II, σ. 156—7) ἀναφέρει ὅτι ὁ ναὸς αὐτὸς τῆς Θεομήτορος ὀνομαζότανε ἀπὸ πολλοὺς καὶ ναὸς τοῦ ἁγίου Δημητρίου.

² P. G. ἐνθ' ἄν. 1380 σιζ'. Νικήτας, ἐνθ' ἄν. σ. 344, 16. Κωνσταντῖνος Ἀκροπολίτης, ἐνθ' ἄν. I, σ. 135.

³ Μπορεῖ κανεῖς πρόχειρα νὰ δεῖ τὸν κατάλογο, πού παραθέτει ὁ Μ. Γεδεών εἰς τὸ Βυζαντινὸν ἑορτολόγιον. Κωνσταντινούπολις 1899, σ. 180.

⁴ J. Ebersolt, Le grand Palais de Constantinople et le livre des ceremonies. Paris 1910, σ. 143—146.

⁵ Λέοντος τοῦ Σοφοῦ, Πανηγυρικοὶ λόγοι, Σπουδῆ καὶ ἐπιμελεία Ἀζαζίου Ἱερομονάχου. Ἀθήναι 1868, σ. 135—137.

⁶ Κωνσταντῖνος Πορφυρογέννητος. Bonn, I, σ. 170—171.

⁷ Γρηγορίου διακόνου καὶ ρεφερενδαρίου, Ἐγκώμιον εἰς τὸν ἅγιον Μεγαλομάρτυρα Δημήτριον, εἰς Θεοφίλου Ἰωάννου, Μνημεῖα ἀγιολογικά—Βενετία 1834, σ. 4—53. Ἐνδείξεις τοῦ κειμένου τοῦ ρεφερενδαρίου ἐπιτρέπουν νὰ τὸν τοποθετήσουμε στὴν ἐποχὴ τοῦ Λέοντος Σοφοῦ. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ λόγος ἐκφωνήθηκε παρουσία τοῦ Λέοντος Σοφοῦ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Σαρακηνούς. (σ. 64, 14 καὶ 66).

κατασκευές πού περιεῖχε, τὸ οκταγωνικὸ σχῆμα. Ὁ ἄμβων τοῦ ναοῦ ἐπὶ Ἰουστινιανοῦ περικλειότανε μέσα σὲ ἓν εἶδος οκταγωνικὸ κυκλίδωμα. Τὸ ἀποτελοῦσαν οκτὼ κίονες, πού βάσταζαν ἓνα ἐπίπεδο ἐπιστύλιο, ἐνωμένοι μεταξύ τους μὲ θωράκια. Τὸ κτίσμα αὐτὸ ἀποτέλεσε πραγματικὸ κιβώριο, ἀπέκτησε δηλαδή θολωτὴ στέγη μόνο κατὰ τὸν 14^ο αἰῶνα.¹

Τὸ κιβώριο ὅμως τῆς Ἁγίας τροπέζης δίνει, νομίζω, ἀρετὰ στοιχεῖα, πού νὰ ἐπιτρέπουν τὴν ὑπόθεση, ὅτι αὐτὸ ἀποτέλεσε βασικῶς τὸ πρότυπο γιὰ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τοῦ ἁγίου Δημητρίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως.²

Ἡ περιγραφή τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ ἀπὸ τὸν Σιλεντιάριον³ παρέχει τὶς ἐξῆς πληροφορίες: πάνω ἀπὸ τὴν Ἁγία τροπέζα ὑψωνότανε τὸ κιβώριο σὰν ὑψηλός, «ἄσπετος» πύργος, στηριγμένος πάνω σὲ τέσσερις ἀψίδες. Αὐτὲς ὑποβασταζόντανε ἀπὸ τέσσερις κίονες, πού περιεῖχαν τὴν Ἁγία τροπέζα. Ἀπὸ τὸν τρόπο τῆς περιγραφῆς γίνεται φανερό ὅτι τὴν ἐντύπωση τοῦ «ἀσπέτου» πύργου ἔδινε κυρίως τὸ μέρος τοῦ κιβωρίου, τὸ πάνω ἀπὸ τὶς κιμάρες.⁴ εἶναι λοιπὸν ἀπίθανο ὅτι αὐτὸ τὸ ἀποτελοῦσε μόνο ἡ κοινὴ στέγη, ὅπως ὡς τώρα ἔχει ἀναπαρασταθεῖ. Νομίζω ὅστόσο ὅτι ἡ περιγραφή τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι ἀρετὰ σαφής. Πάνω ἀπὸ τὶς ἀψίδες, λέει, ὑψωνότανε κάτι σὰν κῶνος,⁵ ἀλλὰ ὄχι καὶ ἐντελῶς ὁμοιο, «οὐ πάμπαν ὁμοίων». Διότι, συνεχίζει, δὲν σχηματίζει ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν κυκλικὴν του περιφέρεια, «ἀλλὰ τὶς ὀκτάπλευρος ἔφυ βάσις». Νομίζω ὅτι ἡ βάση αὐτῆ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὄχι ὡς γραμμὴ, ἀλλὰ ὡς σῶμα μὲ διαστάσεις. Πάνω λοιπὸν στὶς κιμάρες ἐπικαθεται μιὰ βάση οκτάπλευρη. Ἀπ' αὐτὴν ἐκκινοῦν οκτὼ τριγωνικὲς πλάγιες, πού ἐνώνουνται μεταξύ τους καὶ καταλήγουν βαθμηδὸν σὲ κοινὴ κορυφή. Στὰ σημεῖα τῆς ἐνώσεως τῶν σχηματίζεται «δολικὴ γάχις». Στὴ κορυφὴ εἶναι τοποθετημένος κρατῆρας, τοῦ ὁποῦ τὰ χεῖλη ἔχουν διαμορφωθεῖ σὲ φύλλα κόνου. Αὐτὰ περιβάλλουν χρυσοῦ σφαῖρα, πάνω στὴν ὁποία ὑψώνεται ὁ σταυρός. Στὰ σημεῖα πάλι, ὅπου τὰ ἄκρα τῆς «πέζης» σχηματίζουν τοὺς «ἀομούς» των, στὰ σημεῖα δηλαδή, ὅπου ἡ βάση τοῦ οκταγώνου ἐνώνεται μὲ τὸ τετράγωνο ἐπίπεδο τὸ πάνω ἀπὸ τὶς κιμάρες, ἦταν τοποθετημένοι κρατῆρες μὲ ὁμοιώματα κεριῶν στὴ μέση, πού χρῆσιμευαν ὄχι γιὰ φωτισμό, ἀλλὰ γιὰ διακόσμηση

¹ Ἀνωτινάδου, Ἐκφρασις τῆς Ἁγίας Σοφίας. Ἀθῆναι 1908, τ. II, σ. 13 καὶ 62.

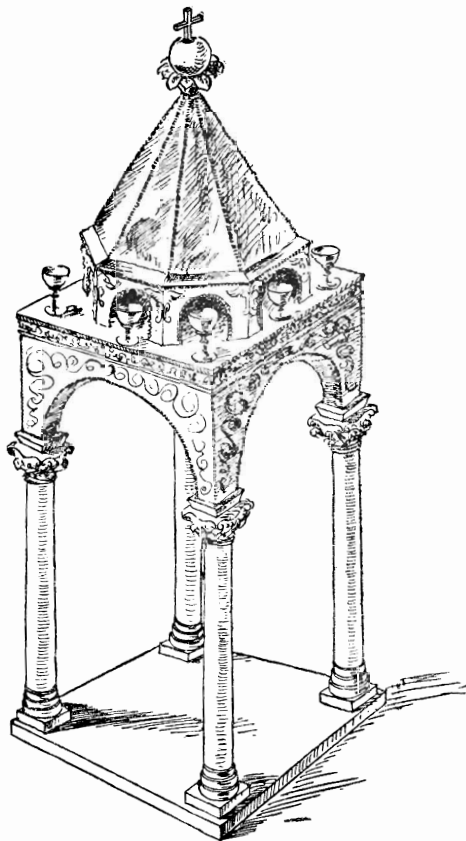
² Οἱ μέτροι σήμερον ἀναπαραστάσεις τοῦ κιβωρίου αὐτοῦ, ὅσες τοῦλάχιστο γνωρίζω, δὲν στάθηκαν, νομίζω, πιστὲς στοῦ κείμενο τοῦ Σιλεντιαρίου Ἀνωτινάδου, ἐνθ' ἄν. σ. 114, εἰκ. 259.

³ Σιλεντιάριος, Bonn, σ. 35.

⁴ Ἀργότερα ὁ Robert de Clari (La conquête de Constantinople. Paris 1924, σ. 85, 20) τὸ παρομοιάζει μὲ κωδωνοστάσιον, ἔχοντας βέβαια ὑπ' ὄψιν του δυτικὰ πρότυπα.

⁵ Ὁ Σιλεντιάριος ὁμιλεῖ περὶ κῶνου, εἶναι ὅμως φανερό ἀπὸ τὴν περιγραφήν τῆς στέγης, πού ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐννοεῖ οκτάπλευρη πυραμίδος.

Ἡ περιγραφή αὐτῆ τοῦ Σιλεντιαρίου μᾶς κάνει νά φανταστοῦμε μιᾶ κατασκευή ὄχι διαφορετική ἀπό τοῦ κιβωρίου, πού ἐξετάζουμε, τοῦλάχιστο στό ἐπάνω του μέρος. (Εἰκ. 5). Ὁ ἀριθμός τῶν πλευρῶν τῆς βάσεως καί τῶν πλακῶν τῆς στέγης εἶναι ὁ ἴδιος καί στά δύο. Ἡ «δολιχὴ ράχις» τοῦ Σιλεντιαρίου εἶναι πιθανότατα αὐτὸ πού ὀνομάσαμε στό κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου «σχοινοειδεῖς ράβδους». Τὸ σημαντικότερο ὅμως κοινὸ στοι-

Εἰκὼν 5.

χεῖο τῶν κιβωρίων εἶναι οἱ ὀκτώ κρατῆρες, τοποθετημένοι καί στά δύο ἀκριβῶς στήν ἴδια θέση, δηλαδή γύρω ἀπὸ τὴν ὀκταγωνική βάση, ὅπως μάλιστα δείχνει τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου, στή μέση κάθε πλευρᾶς.

Συμπέρασμα ὅλων τῶν προηγουμένων εἶναι ὅτι τὸ κιβώριο τοῦ ἁγίου Δημητρίου Κωνσταντινουπόλεως περιλαμβάνει στοιχεῖα, πού προέρχονται καί ἀπὸ τὸ κιβώριο τῆς Ἁγίας τραπέζης τῆς Ἁγίας Σοφίας, τοῦ ὁποῖου

ἡ μορφή διασώζεται στὸ ἀντίγραφο, πὺν ἔξετάσαμε, καὶ ἀπὸ τὸ κιβώριο τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἐπὸ τὸ πρῶτο πῆρε τὸ ὀκταγωνικὸ σχῆμα, ὅλο τὸ πῖνω ἀπὸ τὶς κολῶνες μέρος καὶ τὴ διακόσμηση μὲ κρατῆρες. Ἐπὸ τὴ Θεσσαλονίκη πάλι πῆρε τὸν τύπο τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου καὶ τὴ δίφυλλη πόρτα μὲ μορφὲς ἁγίων.

Τελειώνοντας ἐπανέρχομαι στὰ κιβώρια τοῦ ναοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, γιὰ νὰ παρατηρήσω ὅτι ὡς ἔργα τέχνης αὐτὰ θὰ πρέπει νὰ ἦταν κατ' ἐξαιρέτη. Ἐπὸ τὶς διηγήσεις τῶν συγγραφέων σχηματίζεται ἡ ἐντύπωση ὅτι τὸ κιβώριο συνδυάζοντας τὴν θρησκευτικὴ καὶ αἰσθητικὴ σπουδαιότητα ἀποτελοῦσε τὸ κεντρικόν, ζωτικὸ σημεῖο τῆς λατρευτικῆς σημασίας τοῦ ναοῦ, συμβάλλοντας σημαντικὰ καὶ στὴν καλλιτεχνική.¹

Ἀκόμη σπουδαιότερη ὅμως εἶναι ἡ σημασία τοῦ κιβωρίου γιὰ τὴ μελέτη λατρευτικῶν μορφῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν σχέσει μὲ τὶς κλασσικὲς, καὶ κυρίως τὶς ἑλληνιστικὲς λατρευτικὲς μορφές. Πραγματικὰ ἡ ὑπαρξὴ τοῦ κλειστοῦ κιβωρίου στὸ ναὸ τῆς Θεσσαλονίκης, δηλαδὴ ἡ ὑπαρξὴ εἰδικοῦ λατρευτικοῦ τόπου, πὺν κατὰ τὴν κοινὴ πίστη ἀποτελεῖ τὴν ἰδιαίτερη κατ' οὐσίαν τοῦ ἁγίου, μέσα στὴν ὁποία ὁ ἅγιος ζῆ καὶ κινεῖται,² φανερῶνει μιὰ ἄμεση διαδοχὴ ἀπὸ παλαιότερες δοξασίες. Ἀκόμη ὁρισμένες παραδόσεις καὶ ἀναμνήσεις, σχετικὲς μὲ τὴν ἐσωτερικὴ διάταξη τοῦ κιβωρίου, βεβαιώνουν ὅτι ἡ συνείδηση τοῦλάχιστο τῶν πιστῶν διέσωξε στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἀρχαία λατρεία κυρίως ἡρώων καὶ βασιλέων.³

Τέλος ἡ ὑπαρξὴ παρόμοιου κλειστοῦ κιβωρίου σὲ ναὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως μαρτυρεῖ ὅτι ὁ τύπος τῆς λατρείας τοῦ ἁγίου Δημητρίου δὲν ἀποτέλεσε μεμονωμένο φαινόμενο, πὺν περιορίστηκε στὴ Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ ἐπεκράτησε καὶ γενικότερα καὶ συνόδευε τὸν ἅγιο καὶ ἔξω ἀπὸ αὐτήν.⁴

ΝΑΥΣΙΚΑ ΘΕΟΤΟΚΑ

¹ Τὸ κιβώριο χαρακτηρίζεται ὡς «τοῦ παντὸς οἴκου μεγίστη εὐπρέπεια», «περικαλλὲς ἔργον», «κόσμος ἐν σμικρῷ μέγας», «θεοδώρητον τέχνασμα», «περικαλλὲς δημιούργημα» κ.λ.π.

² Ὁ Σταυράκιος τὸ ὀνομάζει «τοῦ μεγάλου θεῖου ἀνάκτορον» (ἐνθ' ἀν. σ. 350).

³ Στὸ θαῦμα τῆς Κυρίας Εὐταξίας ὁ ἅγιος παρουσιάζεται καθισμένος σὲ θρόνο, τοποθετημένον πρὸς τὸ ἐπάνω μέρος τοῦ «κραβάτου», ἐνθ' πρὸς τὸ κάτω ὑπάρχει δευτέρος γιὰ τὴν Κυρία Εὐταξία. Ἡ διάταξη αὐτὴ θυμίζει πραγματικὰ ἐσωτερικὰ ἀλεξανδρινῶν τάφων. Ἐνα βέβη γιὰ παράδειγμα τὸν μεγάλο τάφο τῆς Βεργίνας τοῦ μακεδονικοῦ Παλατιοῦ τῆς Παλατίτσας, γιὰτὶ πλησιάζει καὶ τοπικὰ μὲ τὴ Θεσσαλονίκη (Μακρόνιο, Ἀρχαιολογικὰ χρονικά, εἰς «Μακεδονικά», I, Θεσσαλονίκη 1940, σ. 486).

⁴ Ἡ μελέτη αὐτὴ ἀνακοινώθηκε περιληπτικὰ στίς 20 Μαΐου 1950 σὲ συνεδρία τῆς Χριστιανικῆς ἀρχαιολογικῆς ἐταιρείας. Τὰ σχέδια τῶν εἰκόνων 1, 2 καὶ 5, πὺν τὴ συνοδεύουν ἔγιναν ἀπ' τὸν ἀρχιτέκτονα κ. Παῦλο Μιλωνά, πὺν καὶ ἀπ' τὴν θέσιν αὐτὴν θερμὰ τὸν εὐχαριστῶ γι' αὐτιά.